

Luonto, ihminen ja enkeli taideyleisöjen kulttuurisessa mielikuvituksessa

Terhi Utriainen, Alexandra Bergholm & Oscar Ortiz-Nieminen

Ihmisen, luonnon ja yliluonnollisen suhde on keskeinen kysymys, kun tutkitaan monimuotoista ja muutoksessa olevaa katsomusmaisemaa. Artikkelimme lähestyy aihetta kulttuurisen imaginaarin näkökulmasta ja kysyy, millaisia luontosuhdetta ilmaisevia mielikuvia ja mielikuvitusta nousee esille taideyleisöjen spontaanissa puheessa, kun he katsovat luontoympäristöön sijoittuvia enkeli-aiheisia taidevalokuvia. Kulttuurisen mielikuvituksen, visuaalisen virikemenetelmän ja moniäänisen aineiston pohjalta tuomme esille yksilöllisiä ja yhteisiä käsityksiä toisiinsa limittävää kulttuurisen mielikuvituksen mosaiikkia. Perinteisten kristillisten käsitysten rinnalle kerrostuu väljemässä mielessä henkisiä, mutta myös täysin materialistisia luontosuhteen ilmauksia. Ehdotamme, että lähestymistapa, jossa uskomisen sijaan tarkastellaan tilannekohtaisesti ilmenevää mielikuvitusta, tuo mielekkään täydennyksen niin luontosuhteen kuin katsomusten tutkimukseen.

Puuta halaava enkeli puhutteli erityisesti, koska me ihmiset kohtelemme luontoa niin äärimmäisen surullisella tavalla: riistäen, tuhoten ja ylemmyyden tunteella.

Luonnosta tulee sellainen pyhä ja unenomainen fiilis, se on varmaan toi värähtely.

Tässä on kuollut enkeli, jonka kettu on löytänyt metsästä ja kettu on haaskalla; kuvaa luonnon kiertokulkua.

Johdanto: muuttuva ja monikollinen luontosuhde

Ilmaisuja luontosuhteesta voi nousta esille monenlaisissa tilanteissa – kuten taidenäyttelyssä. Tässä kulttuurisen mielikuvituksen eli imaginaarin viitekehystä ja kuvallista virikehaastattelua yhdistelevässä tutkimuksessa kysymme, millaisia merkityksiä rakentuu ihmisen, luonnon ja yliluonnollisen suhteille silloin kun niitä tarkastellaan sellaisen aineiston kautta, jonka luontoympäristöön sijoitettujen enkeli-aiheisten taidevalokuvien katsojat tuottivat kommentteissaan. Aineistomme tuo yhteen moniäänisiä eri tavoin fragmentaarisia artikuloitteja, joissa risteävät perinteisen kristilliset, uudemmat henkiset sekä maalliset näkemykset luonnon, ihmisen ja yliluonnollisen – tässä tapauksessa enkelin hahmon – keskinäisistä suhteista. Nämä tulokset täydentävät ja nyansoivat aiempaa tutkimusta niin luontosuhteen merkityksistä nykyajan ihmisille kuin aikamme katsomuksellisista jatkumoista ja katkoksista.

Luontosuhde on noussut polttavaksi kysymykseksi syistä, jotka liittyvät ainakin globaaliin kestävyyskriisiin sekä hyvinvointikulttuuriin ja katsomusten muutokseen. Luontoa ei enää pidetä itsestäänselvyytenä ja ihmiset ovat laajasti havahtuneet sen haurauteen ja uhanalaisuuteen, kuten etenkin ilmastomuutokseen ja lajikatoon liittyvät keskustelut ja tutkimukset kertovat (esim. Latour 2017; Jenkins ym. 2018). Samalla tuoreet kyselytutkimukset osoittavat, että

enemmistö suomalaisista pitää luontoa erittäin tärkeänä osana omaa henkilökohtaista elämänsä ja hyvinvointiaan (Sitra & Kantar TNS 2021; Raatikainen ym. 2024; Mäkelä ym. 2024). Ympäristöministeriön tuoreen luonto- ja ilmastobarometrin mukaan vain kolmelle prosentille suomalaisista luonto on vähämerkityksinen, ja koskemattoman luonnon ohella myös lähiluontoa, arkiliikuntaa ja oleilua luonnossa arvosti miltei puolet vastaajista (Ympäristöministeriö 2025). Vuonna 2018 julkaistun Pyhyiden ytimessä -tutkimuksen mukaan luonto- ja ympäristöarvot olivat tärkeitä omassa arjessa muissa suhteissa hyvinkin erilaisille vastaajille, ja miltei puolet tuhansista vastaajista piti luontoa pyhänä eli jonain erityisenä, ”mistä ei haluta tai koeta voitavan neuvotella”. (Pessi ym. 2018, 7.)

Luonnon hyvinvointivaikutuksia on tutkittu paljon esimerkiksi ekopsykologiassa, jonka keskeinen ajatus on, että ihmisen hyvinvointi ja mielenterveys ovat kiinteästi sidoksissa ekologiseen ympäristöön. Positiiviseksi tulkitut luontokokemukset ovat yhteydessä tunnetiloihin, joita luonnehtivat ilo, fyysinen ja esteettinen nautinto, hämmästys sekä kokemus omasta pienuudesta suhteessa johonkin itseä suurempaan (esim. Ballew & Omoto 2018). Oleskelun henkilökohtaisissa mielipaikoissa (*favorite places*) on todettu vaikuttavan myönteisesti kokemukseen itsestä ja tunteiden säätelyyn (Korpela ym. 2001; ks. myös Anttonen 2014). Kokeellisen tutkimuksen mukaan jo pelkät luontoon liittyvät mielikuvat saattavat lisätä hyvinvointia ilman, että luonnossa tarvitsisi edes fyysisesti oleilla (Koivisto & Grassini 2022).

Määritellessään ja tulkitessaan luontoa ja suhdettaan luontoon ihminen määrittelee ja tulkitsee aina samalla myös itseään – eli katsoo ja pohtii itseään suhteessa johonkin useimmiten jollain tavoin itsensä ulkopuoliseksi mieltämäänsä¹ (ks. esim. Milton 1999; Björklund ym. 2022b, 14). Ihminen siis voi tehdä luonnosta havaintoja ja antaa sille erilaisia henkilökohtaisia tai sosio-kulttuurisia merkityksiä. Ihmistieteiden piirissä luontosuhdetta lähestytäänkin usein nimenomaan merkityksenannon näkökulmasta ja tarkastellaan, millaisia arvoja ja merkityslatauksia luonto on saanut – tai millaiseksi se on konstruoitu – eri aikakausina ja erilaisissa kulttuurisissa konteksteissa. Esimerkiksi 1800-luvulla kerätyissä karjalaisissa kansanrunoissa luonto miellettiin eläväksi kokonaisuudeksi, joka oli arvaamaton sekä monenlaista väkeä ja voimaa sisältävä. Se oli myös ravinnon ja elämän lähde, jota oli lähestyttävä kunnioittaen ja kiitollisuudella, ja jota tuli lepytellä, jos sitä oli loukannut. (Tarkka 2014) Kristinuskoon on laajalti liitetty niin kutsuttu tilanhoitajaetiikka eli ajatus, jonka mukaan Jumala on antanut luomansa luonnon ihmiselle, jotta tämä huolehtisi siitä mahdollisimman hyvin (Pihkala 2021). Romantiikan ajan ihmisille, erityisesti taiteilijoille, luonto oli ennen muuta mystiikan, kauneuden ja luovuuden lähde (Heelas 2008), kun taas modernin teollisen ajan luonto on pitkälti käsitetty sekä ihmisen toiminnan esteinä että ehtymättömänä resurssina, jota ihminen voi vapaasti käyttää tarpeidensa mukaan (Boyd, Prudham & Schurman 2001).

Vaikka kaikki näin kiteytetyt luontosuhteet ovat karkeita yksinkertaistuksia, ne kuitenkin tiivistävät jotain siitä perustavasta ideasta, että luontosuhde ei ole vakio vaan moninainen sekä tilannekohtaisesti ja näkökulmien mukaan muuttuva (todellisuudessa luontosuhteita vivahteineen on loputon määrä). Kaikissa erilaisissa suhteissa luontokäsitys ja ihmiskäsitys kuitenkin jollain tavoin piirtyvät toisiaan vasten, sillä ihminen kulttuurisena olentona muovaa kuvaa itsestään vasten luontoa (Kotkavirta 1996, 1).

---

¹ Luontotermillä voidaan toki periaatteessa kuvata myös ihmisen sisäiseksi oletettuja seikkoja, esim. olemusta.

Luontosuhde on käsitteenä monitulkintainen ja määritelmällisesti haastava. Esimerkiksi tieteidenvälisen teoksen *Luontosuhteiden luonto: taiteentutkimuksen ja ekologian näkökulmia* tekijät toteavat osuvasti, että luontosuhteesta puhuttaessa ei ole aina selvää mihin ollaan suhteessa ja miten, missä suhde ilmenee tai minkälaista ontologista erontekoa termillä ilmaistaan (Björklund ym. 2022b, 15). Tieteenalojen erilaisista lähestymistavoista ja kysymyksenasetteluista huolimatta tutkimuksen yhtenä yhteisenä lähtökohtana voidaan yleisellä tasolla pitää pyrkimystä kuvata ihmisen ja luonnon välistä vuorovaikutussuhdetta. Tästä näkökulmasta luontosuhde voidaan ymmärtää kokonaisvaltaiseksi inhimillisen kokemismaailman alueeksi, jolla on kognitiivisen, kokemuksellisen ja emotionaalisen lisäksi myös materiaalinen ja sosio-kulttuurinen ulottuvuutensa (Salminen 2018, 14–15). Maailmankatsomuksellisesta viitekehyksestä riippuen yksilö voi antaa luontosuhteelleen ja -kokemukselleen esimerkiksi esteettisiä, terapeutisia, henkisiä tai uskonnollisia merkityksiä (ks. esim. Pesonen 1999; Williams & Harvey 2001; Snell & Simmonds 2012).

Luontosuhde transsendenssin ja kulttuurisen mielikuvituksen näkökulmasta

Erilaisilla uskonnollisilla ja uskonnottomilla katsomuksilla ja käsityksillä on usein konkreettista vaikutusta siihen, millaisia symbolisia ja välineellisiä merkityksiä luontoon ja ympäristöön liitetään. Näitä on tutkittu suomalaisen uskontotieteen piirissä esimerkiksi tuoreessa kokoomateoksessa *Henkipuita ja tilanhoitoa: uskonnot ympäristökriisien aikakaudella* (Pesonen & Kallinen 2025; ks. myös Raatikainen ym. 2024). Uskontotieteen näkökulmasta luontosuhteita on tarkasteltu erityisen paljon erilaisten uskontoperinteiden, uskonnollisten instituutioiden ja uskonnollisten johtajien näkökulmasta, sillä näillä nähdään olevan auktoriteettia vaikuttaa yksityisten kannattajien näkemyksiin ja toimintaan (ks. edellisten lisäksi esim. Pesonen 2004; Jenkins ym. 2018).

Uskontotieteen näkökulmasta on myös kiinnostavaa kysyä, mitä tapahtuu, jos ja kun ihmisen ja luonnon väliseen suhteeseen sisällytetään jotain uskonnollisessa mielessä ihmistä suurempaa tai yliluonnollista. Se voi esimerkiksi olla käsitys tai kokemus jumaluudesta, henkiolennoista tai tuonpuoleisista voimista. Eli millaisia suhteita voi rakentua silloin, kun dyadin sijasta tarkasteluun otetaan triadi? Entä onko silloin enää oikeastaan kyse triadista, jos luonto itsessään saa uskontoon kytkeytyviä ja jopa yliluonnollisia merkityksiä?

Luonto voidaan kokea pyhäksi tai transsendentiksi – eli erityiseksi tai ihmisen havainnon tavoittamattomaksi ja ylittäväksi – joko perinteisten uskontojen rinnalla tai niiden sijaan (esim. Taylor 2001; 2011; Heelas 2008; Harvey 2016; Ketola 2025). Pyhän näkökulmalla viitataan osin päällekkäin meneviin merkityksenantoihin, joiden mukaan luontoa voidaan pitää joko erityisenä ja itseisarvoisena tai (ihmisestä) erilleen asetettuna (esim. Milton 1999; Anttonen 2014; Pesonen & Utrianen 2014; Pessi 2018). Pyhä on käytössä myös emic-käsitteenä omassa aineistossamme, kun ihmiset luonnehtivat suhdettaan luontoon tai sen johonkin itselleen tärkeään ulottuvuuteen.

Transsendenssin analyttistä käsitettä käytetään esimerkiksi David Thurffjellin ja kumppaneiden (2019) tutkimuksessa, joka kartoitti ruotsalaisten, tanskalaisten ja virolaisten uskonnottomiksi identifioituvien henkilöiden luontokäsityksiä. Tutkimus kohdistui luonnossa runsaasti aikaa viettäviin ihmisiin (ammattimaisiin luonto-oppaisiin ja paljon retkeileviin) ja se toteutet-

tiin suosituissa luontokohteissa metsissä ja merenrannoilla. Paikan päällä luontokohteissa toteutetussa haastattelussa esitettiin kolme yksinkertaista kysymystä: Mikä tuo sinut tänne? Mikä metsä/merenranta on sinulle? Mitä metsä/merenranta tekee sinulle?

Tutkimus osoitti, että luonto saattoi tarjota monille näiden pitkälle maallistuneiden maiden asukkaille erityisiä, jokapäiväisen elämän rajat eri tavoin ylittäviä kokemuksia. Tuloksia tulkittiin suhteessa filosofi Alfred Schutzin alun perin muotoileman ja sosiologi Thomas Luckmannin edelleen kehittelemän sosiologis-fenomenologisen teorian valossa, jonka mukaan transsendenssi kuuluu monin eri tavoin olennaisena osana ihmisen elämismaailmaan (Schutz & Luckmann 1983). Teorian mukaan transsendenssia, eli jotain ihmisen arkisen kokemuksen, välittömästi havaittavan todellisuuden tai inhimillisen käsityskyvyn ylittävää, voidaan kokea eri mitaluokissa. Pientä transsendenssia ovat monet sellaiset asiat, jotka eivät ole juuri kyseisenä hetkenä yksilön havainnon ulottuvilla, kuten eilispäivä, nurkan tai mutkan takana odottava näkymä tai toisessa huoneessa oleva kirja. Keskisuurta transsendenssia edustavat erityisesti toiset ihmiset (kenties myös toisenlaisiset eläimet, voisimme lisätä), joiden kokemus väistämättä jää saavuttamattomaksi. Suuren transsendenssin aluetta on perinteisesti ollut taide, teoreettinen ajattelu ja uskonto, jotka tarjoavat vielä paljon vahvemmin välittömän elämismaailman ulkopuolelle ulottuvia erityisiä toiseuden alueita, joita olisi mahdollista kutsua pyhäksikin:

Great transcendence is a mode of experience that reaches beyond the boundaries of the everyday in a way that is referred to as special. It is an emotional, aesthetic, sensuous, and embodied experience that places people at, or across, the border of the world they usually inhabit and makes them conscious of a larger cosmos. (Thurfjell ym. 2019, 208.)

Luckmannin (1990) kehittämän sekularisaatioteorian mukaan maallistuminen olisi kutistanut suuren transsendenssin alaa ja jättänyt jäljelle lähinnä vain pienen ja keskisuuren, joiden piiriin modernin maailman uskonnollisuuskin olisi vetäytynyt, ja näin yksityistynyt. Thurfjell ja kumppanit ehdottavat, että näin ei kuitenkaan välttämättä tarvitse ajatella, vaan että maallistumisen myötä luontokokemukset olisivat enenevässä määrin saaneet suureen transsendenssiin kytkeytyviä merkityksiä.² Näin luonto tarjoaisi osalle maallistuneista nykyihmisistä varsin vastaavanlaisia erityisiä itsen ulkopuolelle avautuvia emotionaalis-aistillisia kokemuksia, kuin ne joita aiemmat sukupolvet ovat voineet kokea uskonnon piirissä.³ Tutkimukseen osallistujat saattoivat esimerkiksi sanoa, että heillä on vahva emotionaalinen suhde luontoon, että horisontti tai meri edusti heille toivoa ja iäisyyttä, tai että he eivät tarvinnut kirkkoa, koska metsä riitti heille.

Thurfjellin ja kumppaneiden tutkimus koski erityistä ihmisryhmää (maallistuneita luonnossa aktiivisesti liikkuvia). Sen suuntaa näyttävät ja kiinnostavat tulokset eivät näin suinkaan tarkoita, että perinteisemmät uskonnolliset käsitykset ihmisen, luonnon ja yliluonnollisen suhteista välttämättä kokonaan katoaisivat ihmisten mielestä, saatikka kulttuurista laajemmin, vaikka luonto muuttuisikin yhä tärkeämmäksi. Ehdotammekin, että luontosuhdetta kannattaa

---

² Thurfjell ja kumppanit (2019) esittävät, että transsendenssit voivat vaihtaa sosiaalista sijaintiaan siten, että esimerkiksi suuren transsendenssin paikalla saattaa joillekin joissain tilanteissa olla uskonnon sijasta esimerkiksi kansakunta tai rakkaus. Artikkelimme alussa mainitussa Pyhyiden ytimessä -tutkimuksessa yli kaksi kolmasosaa vastanneista (68%) liitti pyhyiden kokemuksen rakkauteen ja yli 40% Suomeen ja sen itsenäisyyteen (Pessi ym. 2018).

³ Tällainen luontokäsitys on toisaalta ollut läsnä erityisesti romantiikasta lähtien, ja sillä on sijansa erilaisissa henkisyiden perinteissä sekä eurooppalaisessa kulttuuri- ja aatehistoriassa (esim. Heelas 2008; Thurfjell & Rimmel 2023).

uskontotieteessä tutumpien uskomisen, katsomuksen ja identiteetin näkökulmien rinnalla tutkia myös kulttuurisen mielikuvituksen viitekehysessä.

Filosofi Cornelius Castodiarisin (1994) ja uskontotieteilijä Daria Pezzoli-Olgiatin (2015a), mukaan kulttuurinen imaginaari (*cultural imaginary*) eli kulttuurisissa esiintyvä kuvittelu tai mielikuvitus kulkee osin tiedostettuna ja osin tiedostomattomana merkityksenantona sekä yksilöiden mielissä että erilaisissa medioissa ja kulttuurituotteissa, kuten taiteessa ja populaarikulttuurissa. Kulttuurisen mielikuvituksen voi mielestämme rinnastaa mentaliteettiin ja sen historiaan jatkumoineen ja katkoksineen siinä mielessä, että sillä on sekä yhteinen ja yksityinen puolensa, jotka käytännössä usein kietoutuvat toisiinsa.

Kuvittelu on luovaa toimintaa, jonka Pezzoli-Olgiati (2015a, 20) nostaa uskomista väljemmäksi ja aivan keskeiseksi käsitteelliseksi näkökulmaksi etenkin silloin, kun tutkitaan uskonnon mukanaoloa modernin moniarvoisen ja -kulttuurisen maailman erilaisissa konteksteissa ja merkityskerroksissa. Kulttuurista imaginaaria onkin tutkittu esimerkiksi sellaisissa yhteyksissä kuin kansakuntaa ilmentävät ja vahvistavat visuaaliset representaatiot (Höpflinger 2015), apokalyptisen kuvaston käyttö taiteessa ja populaarikulttuurissa (Knauss 2015) tai – mikä tulee lähelle omaa tutkimustamme – uskontoon liittyvät kuvastot ja tulkinnat nykyaikaisessa taiteessa (Pezzoli-Olgiati 2015b).⁴ Kulttuurinen mielikuvitus on olennaisesti kuvallista, mutta se ilmenee myös myytteinä, tarinoina, metaforina, retoriikkana ja tulkintoina. Kokonaisuutena voimme kenties mieltää sen myös kollektiiviseksi mielenmaisemaksi.

Voimme olettaa, että oman aikamme kulttuurisessa imaginaarissa ja mielenmaisemassa kulkevat ja kerrostuvat monenlaiset käsitykset luonnon, ihmisen ja yliluonnollisen suhteista myös riippuen siitä, millä tavoin ja millaisten aineistojen kautta näitä suhteita tutkitaan. Tällaisessa kulttuurisen mielikuvituksen heuristisessa viitekehysessä kysymme, millaisia merkityksiä rakentuu ihmisen, luonnon ja yliluonnollisen suhteille sellaisessa aineistossa, joka koottiin ihmisiltä tilanteessa, jossa he katsoivat ja kommentoivat luontoympäristöön sijoitettuja moderneja enkeli aiheisiä taidevalokuvia.

Visuaaliset virikkeet ja moniääninen kommenttiaineisto

Tutkimusotteemme tulee lähelle *Luontosuhteiden luonto* -teoksessa toteutettua tapaa tutkia taideasteosten vastaanottoa ja yleisössä herättämiä tunteita ja ajatuksia ja sitä kautta luontosuhteiden erilaisia sävyjä (Björklund ym. 2022c). Sovelsimme tutkimuksessamme virikemenetelmää, jossa katsojille esitettiin projektimme⁵ taiteilijan Hanne Kiiverin luomia, vahvasti luontoelementteihin sijoittuvia enkeli aiheisiä taidevalokuvia pääkaupunkiseudulla kiertäneissä näyttelyissä ja työpajoissa.⁶

---

⁴ Ks. myös Utrianen & Vesala 2020, jossa tarkastellaan kulttuurisen kuvittelun näkökulmasta sitä prosessia, jolla Lourdesin pyhiinvaelluskohde synnytetään monen uskonnollisen ja sosiaalisen toimijan yhteisenä visiona ja tuotoksena.

⁵ Taidetta ja tutkimusta yhteen tuova Koneen säätiön rahoittama *Kenen enkelit?* -projekti toteutetaan Helsingin yliopistossa uskontotieteen osastolla 2023–2026. <https://blogs.helsinki.fi/kenenenkelit/>

⁶ Ks. myös Ortiz-Nieminen ym. 2025, jossa erittelemme esoteerisia aspekteja *Kenen enkelit?* -projektin taiteilija Hanne Kiiverin valokuvissa ja niiden virittämissä kommentteissa sekä Utrianen 2015, jossa tutkittiin taideyleisöjen näkemyksiä Marita Liulian *Choosing My Religion* -näyttelyn tavasta käsitellä uskontoa.

Visuaalisia virikemenetelmiä⁷ on käytetty sosiologiassa 1970-luvulta lähtien ja uskontososiologiassa niitä kehitellään etenkin Roman Williamsin toimittamassa kokoomateoksessa *Seeing Religion: Towards a Visual Sociology of Religion* (2015a). Visuaalisina virikkeinä voivat uskonnotutkimuksessa toimia esimerkiksi tutkittaville näytetyt kuvat jumaluuksista, rituaaliloista tai uskonnollisista tapahtumista, tai tutkittavien omat valokuvat heille pyhistä paikoista tai esineistä (lisää esimerkkejä, ks. Williams 2015b).

Yhdeksi esimerkiksi uskonnotutkijoiden toteuttamasta virikehaastattelusta voi nostaa tutkimuksen, jossa eri taustoista tuleville ihmisille näytettiin valokuvia auton peräpeiliin kiinnitetystä kristillisistä ja islamilaisista amuleteista ja kysyttiin, millaisia ajatuksia ne heissä herättivät. Kun osa osallistujista tulkitsi amuletin uskon ja vakaumuksen symboleina, olivat ne toisille maallisia turvallisen matkan toivottajia tai yksinkertaisesti arkista kulttuurista esineistöä. Virikkeen herättämät vastaukset ja mielikuvat kietoutuivat vastaajien katsomustaan ja elämänhistoriaan sekä esimerkiksi kokemuksiin maahanmuuttajina. (Vassenden & Andersson 2015.)

Visuaalisia virikkeitä hyödyntävien haastattelujen avulla on esitetty olevan mahdollista kirvoittaa osallistujilta esimerkiksi tunteita, muistoja, asenteita, arvoja, intentioita, tapoja järjestää ajatuksiaan sekä esimerkiksi kulttuurista tulkintaa, tulkintarepertuaareja (Pajari 2007), merkityksenantoa ja mielikuvia – asioita, jotka tutkittavat ihmiset usein ikään kuin tietämättään tietävät tai muistamattaan muistavat. (Richard & Lahman 2014, 6.) Virikkeiden avulla saattaa myös olla mahdollista tuottaa vastauksia kysymyksiin, joita tutkija ei ehkä olisi suoraan osannut kysyä (Williams 2015b, 9).

Halusimme tavoittaa erilaisia katsojia, jotka saattaisivat olla jossain määrin eri tavoin kiinnostuneita tarjotusta enkeli aiheesta. Näyttelyt järjestettiin evankelisluterilaisten seurakuntien tiloissa (kauppakeskus Triplan yhteydessä toimiva seurakunnan kahvila, Helsingin Tuomiokirkon Krypta sekä Hakunilan kirkon seurakuntasali), sekulaareissa kaupunkitiloissa (Vuosaarissa sijaitsevan Vuotalon kulttuurikeskuksen galleria ja Roihuvuoren seniorikeskus) sekä kaupallisessa taidegalleriassa (Helsingin keskustan G12-galleria). Lisäksi kuvat olivat katsottavissa virtuaalisessa galleriassa hankkeen kotisivuilla. Kuvia esitettiin myös useissa työpajoissa, joita järjestettiin näyttelytiloissa tai vietiin osallistujien luo digitaalisesti heijastettuina kuvina tai ns. matkalaukunäyttelynä. Työpajoja järjestettiin esimerkiksi seniorikeskuksessa sekä maahanmuuttajien ja opiskelijoiden ryhmissä.

Lähestyimme katsojia seuraavien suhteellisen väljien kysymysten kanssa: *Mitä ajatuksia kuvat sinussa herättävät? Puhutteleeko jokin tai jotkin kuvista sinua erityisesti? Mitä itse ajattelet enkeleistä?* Kirjoitimme saamamme vastaukset ja kommentit muistiin emmekä nauhoittaneet niitä – näin teimme osallistumisen helpoksi emmekä keränneet osallistujilta henkilötietoja. Aineisto muodostuu tutkijoiden vastauksista tekemistä muistiinpanoista.⁸ Näyttelyvierailta ja työpajoihin osallistujilla oli vaihtoehtoisesti mahdollisuus täyttää paperinen tai sähköinen kyselylomake, joka sisälsi samat kysymykset. Näitä eri menetelmiä käyttäen tutkimukseen osallistui yhteensä noin 600 henkilöä, joilta kerätty yli 2000 kommentin aineisto koodattiin

---

⁷ Virikemenetelmästä ks. myös Törrönen 2001; Niska, Olakivi & Vesala 2018; Steel, Suutari & Lähdesmäki 2023. Virikkeet eivät välttämättä ole kuvia vaan esimerkiksi väitelauseita. Visuaalisten virikkeiden käytöstä ks. kuitenkin esim. Pajari 2007.

⁸ Informoimme kaikki haastatellut näyttelyvieraat ja työpajojen osallistujat suullisesti tutkimuksen tarkoituksesta ja toteutuksesta sekä mahdollisuudesta osallistua vapaaehtoisesti ja nimettömästi. Vapaaehtoiset vastasivat kysymyksiin yksilöllisesti tai toisten osallistujien kanssa keskustellen.

analyysiä varten laadullisen aineiston koodaukseen tarkoitettulla Atlas.ti -ohjelmalla.⁹ Tätä artikkelia varten kävimme aineistosta aluksi läpi kaikki luonto-teemaan liittyvät kommentit, minkä jälkeen olemme temaattisesti analysoiden koonneet jäsennyksen, jossa luontopuheen kokonaisuus keskeisine painotuksineen piirtyy esiin.

Enkelin hahmo ja symboli on suurelle osalle ihmisistä tuttu etenkin kuvataiteen historiasta, ja voidaan sanoa, että sekä länsimainen taidehistoria että populaari ja arkinen taide ovat pitkälti yhdessä vastuussa sekä siitä, että enkelihahmo on ihmisille niin tuttu kuin on, että siitä, millaiseksi enkeli käsitetään (esim. Gardella 2007; Jarecka 2025). Yksi luterilaisessa suomalaisessa arjessa monelle tuttu kuva ja symboli on ollut etenkin suojelusenkeli – jollaisen moni vastaajamme kertoi nähneensä vanhempiensa tai isovanhempiensa kodissa seinätauluna tai ristipistotyönä. Enkelin hahmon tuttuudesta kertoo sekin, että suomalaisista noin puolet kertoo kyselytutkimuksissa ainakin jollain tavoin uskovansa enkeleihin (Ketola & Sohlberg 2024, 83). Tämän artikkelin kysymyksenasettelussa katsojille esitetty enkeli edustaa uskonnollista ja yli-luonnollista suhteessa ihmiseen ja luontoon.

Vaikka hankkeemme ei lähtökohtaisesti tutkinut luontosuhdetta, luontoaihe tarjoutui katsojille luontevaksi tarttumapinnaksi johtuen siitä, että esitetyt enkelihahmot oli valtaosassa kuvista istutettu erilaisiin luontoympäristöihin, kuten metsään, puistoon tai veden äärelle. Yksi ulkomailta Suomeen tullut matkailija totesi Tuomiokirkon kryptan näyttelyssä luontoteeman hallitsevan kuvia niin vahvasti, että se oli hänen mielestään jopa vähän vanhanaikainen ja nostalginen ratkaisu: "we see in these pictures only nature, not cities, this makes it old-fashioned to me, it's the old times nostalgia". Toisaalta luontoaihe oli monelle puhutteleva, ja katsojat pitivät sen vahvaa läsnäoloa valokuvissa tervetulleena, mikä ei ole yllättävää aiempaa luontosuhteen tutkimusta vasten ajateltuna.

Tuotetut kommentit olivat lyhyempiä tai pidempiä luontoon liittyviä mielikuvia ja niiden fragmentteja, joissa yksityinen ja yleisempi kulttuurinen aines punoutuivat toisiinsa. Osa saaduista vastauksista on yksittäisten ihmisten tutkijalle antamia kommentteja, osa esimerkiksi näyttelyyn yhdessä tulevien pariskuntien, perheiden tai ystäväysten keskustelua. Erilaisille ryhmille järjestetyissä työpajoissa kommentointi saattoi muodostua keskusteluksi, jossa osallistujat tarttuivat toistensa ajatuksiin ja jatkoivat niitä. Kommenttien kokonaisuus muodostaa mosaiikin, josta löytyy kuvien sisällön kuvailua, arviointia taiteilijan menetelmästä tai tyyli-ratkaisuista, henkilökohtaisia muistoja sekä lyhyempiä tai pidempiä pohdintoja ja tarinoita. Emme analyysissä systemaattisesti fokuoisi siihen, ovatko kommentit peräisin tietyistä näyttelyistä tai työpajakeskusteluista. Käsittelemme aineistoa taideyleisöidemme kollektiivisesti tuottamana moniäänisenä puheena, ja kulttuurisena imaginaarina, jossa piirtyy luonnon, ihmisen ja enkelin suhteisiin liittyvää kulttuurista merkityksenantoa ja mielikuvitusta.¹⁰

⁹ Aineiston käsittelyn ensimmäisessä vaiheessa kaikkien aineistonkeruuseen osallistuneiden tutkijoiden muistiinpanot sekä kyselylomakkeet tallennettiin tekstimuodossa Atlas.ti-ohjelmaan. Aineistosta koodattiin yleisten taustatietojen (esim. keruupaikka, kerääjä, työpajan kohderyhmä) lisäksi jokaiseen teokseen liittyvät kommentit erikseen. Sisällöllisten teemojen luokkia olivat muun muassa enkelin hahmo; enkelin rooli ja tehtävät; luonto; kuolema; ihmissuhteet; tunneilmaisut; kulttuuriviittaukset ja uskonto. Temaattiset luokat jakautuivat lisäksi alaluokkiin (pääluokka: luonto, alaluokat: metsä, eläimet, vesi). Käytännössä teemat limittyvät aineistossa usein, ja esimerkiksi luontosuhdetta ilmentävät kommentit voivat liittyä myös yhteen tai useampaan muista sisällöllisistä teemoista.

¹⁰ Kaikki aineistositaatit on säilytetty alkuperäisessä muodossaan, mutta luettavuuden ja ymmärrettävyyden parantamiseksi lainauksia on paikoin muokattu välimerkkejä lisäämällä.

Analyysi toteutuu viitenä lukuna, joissa tarkastelemme luontoteeman alle koodattua aineistoa eri näkökulmista saadaksemme teeman kommentoinnista mahdollisimman tiheän kuvauksen. Aloitamme tarkastelemalla, (1) millä tavoin luonto arkisella ja konkreettisella tavalla herätti teoksissa katsojan mielenkiinnon. Sen jälkeen käsittelemme sitä, (2) millaisia ajatuksia suojelemisesta sekä suojelun tarpeesta kuvat virittivät erityisesti suhteessa luonnon suojeluun. Jatkamme tarkastelemalla (3) yhden tietyn erityisen paljon kommentteja keränneen kuvan, *Kuoleman puutarhan*, herättämiä uskonnollisia ja maallisia ajatuksia luonnon kiertokulusta, elämän ja kuoleman suhteista, sukupolvien ketjusta sekä ihmisen jälkeisyydestä. Neljänneksi kysymme, (4) millaisia kristillisen katsomuksen ulkopuolisia (henkisiä) luontokäsityksiä aineistokommenteissa esiintyy, ja viidenneksi näytämme, (5) kuinka erilaisia tunnelmia ja häivähdyksiä luonnossa saatettiin pitää erityisen tärkeinä, sekä kuinka etenkin nuorempien vastaajien kommentit käsitelivät luontoa itseään pyhänä, transsendenttina tai elävänä. Lopuksi koostamme ja pohdimme analyysissä piirtyvää luontosuhteen mielenmaisemaa: Millaista näky-mää luontosuhteiden imaginaariin sekä etenkin luonnon, ihmisen ja yliluonnollisen suhteeseen lähestymistapamme ja aineistomme tuotti ja heijasti?

Analyysin seuraamisen helpottamiseksi esitämme tekstin lomassa valikoiman kuvia Kiiverin teoksista, joihin katsojien kommentit kiinnittyvät. Alkuperäisteokset olivat näyttelyissä ja työpajoissa esillä ilman teosnimiä.

Arkisia ja konkreettisia luontosuhteita

Monen katsojan oli helppo tarttua Kiiverin valokuvissa runsaasti tarjolla oleviin luontoteemoihin – jopa niiden heistä, joille teosten enkeliaihe saattoi tuntua vieraalta. Koska kyse oli taide-teoksista, luontoaihe ja sen toteutus asettuivat herkästi myös esteettisen arvioinnin kohteeksi: katsojien huomio kiinnittyi esimerkiksi miljööseen, väreihin tai teosten materiaalina käytettyyn puuvaneriin. Kuvissa esiintyvää luontoa katsottiin monesti myös suhteessa tavalla tai toisella katsojalle omakohtaisesti tärkeään luonnonympäristöön, joka saattoi olla esimerkiksi metsä, järvimaisema tai osa urbaania rakennettua ympäristöä. Näissä luontosuhdetta sivuavissa katsomistavoissa ja kommentoinneissa enkeliaihe saattoi jäädä toissijaiseksi tai jopa kokonaan käsittelemättä.

Yksi tapa kommentoida teoksia oli yksinkertaisesti todeta, että kuvissa esiintyvä luonto oli puhutteleva, miellyttävä ja kotoisa. Tällöin luontoaiheen esittämiseen suhtauduttiin positiivisesti, koska luonto koettiin henkilökohtaisesti tärkeäksi (”tykkään siitä, koska luonto on mulle itselleni läheinen”) tai koska kuvien tapaa kuvata luontoa pidettiin monipuolisena ja ”kiehtovana” (”hienosti kuvattu luontoyhteys, vesi, maa, ilma, eläimiä”). Kuvasta voitiin poimia erilaisia ilmeisiä yksityiskohtia ja elementtejä liittyen visuaaliseen esitystapaan (”enkeli on taivaassa, keväät ja kukkia; antaa vettä, kaunis paikka”) että teosten materiaaliin, jossa kuvatun aiheen taustalla kuultavat puunsyyt lisäsivät luontoaiheen puhuttelevuutta: ”Kuvissa oli tosi paljon luontoa, vettä ja metsää; se puupintakin teki vaikutelman, että kuvat oli jotenkin tosi kotoisia ja suomalaisia”.

Kuvien ”kotoisuus” yhdistettiin useimmiten ensisijaisesti juuri suomalaiseen luontoon. Jotkut pääkaupunkiseudun näyttelyissä ja työpajoissa tavoittamamme katsojat olivat tunnistavinaan itselleen tuttuja paikkoja, kuten Punkaharjun, Helsingin Vuosaarella sijaitsevan Kallahden niemmen tai Lapinlahden sairaalan puiston. Joku totesi, että kuvassa oli kyseessä lähiluonto, jos siinä

näky myös rakennuksia. Kuvien maisemissa nähtiin yhteneväisyyttä myös omaan mökkirantaan kaislikoineen ja ulpukoineen tai lapsuuden kesien punamultaseinäiseen maatilamaisemaan, jotka usein edustivat lempipaikkoja (Korpela ym. 2001; Anttonen 2014). Kuvissa esiintyvät mäntymetsät puolestaan veivät katsojien ajatukset suomalaisen taiteen kansallismaiseen ja ”Järnefeltin [maalausten] suomalaiseen ihannemaisemaan”.

Metsän ja siihen liittyvien mielikuvien on todettu olevan keskeisiä perinteisessä suomalaisessa luontosuhteessa (esim. Tarkka 2014) ja luonto ilmenee tärkeänä myös aivan arkisissa merkityksissään (vrt. esim. Ympäristöministeriö 2025). Monille katsojista juuri kuvissa esiintyvä metsä, puut ja vihreys tuntuivat miellyttäviltä ja läheisiltä: ”Raikas metsä, enkeli haluaa luonnossa”, ”pidän myös niistä [kuvista], joissa on vihreää” tai ”rakastan tätä vihreää valoa”. Joissain kommentteissa enkelinkin nähtiin arkisesti istuvan luontoon, kuten veden äärelle: ”tämä tulee henkilökohtaisesti tosi lähelle, kun vesi on elämän antaja; enkelikin on tuossa viilentämässä varpaita”. Kuten luontoon liittyvät mielikuvat, myös taidevalokuvat voivat virittää henkilökohtaisia elämyksellisiä tulkintoja (Koivisto ja Grassini 2022).¹¹

Kuvien puut ja vihreä saattoivat toisaalta joillekin katsojille nostaa mieleen myös muunlaista luontoa. Eräälle katsojalle kuvat virittivät muiston Somaliasta, koska ”siellä oli tällainen metsä”. Kuva, jossa enkeli haluaa puuta (kuva 1, *Spirit of Trees*) sai puolestaan toisen, Suomeen vasta aikuisena tulleen katsojan helsinkiläisessä kauppakeskuksessa ajattelemaan länsiafrikkalaista metsää: ”I love this picture. Demonstrates the beauty of nature. Forest is *igbo* in the Yoruba language”. Näissä tapauksissa kuva-aihe kiinnittyi Suomessa asuvien, oleskelevien tai vierailevien ihmisten puheessa elettyyn, koettuun ja muistettuun luontoon, joka maantieteellisesti voi sijaita hyvinkin kaukana.

Kuva 1: *Spirit of Trees* (2024). © Hanne Kiiveri.

¹¹ Vrt. Anttonen (2014, 80): ”Kun suomalaisilta kysytään, mitä he pitävät pyhänä, vastaukset koskevat pääsääntöisesti erilaisia yksilöllisiä mielipaikkoja: puutarhojen ja viljelysten lisäksi pyhyden tunteen konteksteja ovat kodit, kirkko- ja hautausmaat, vainajien leposijat sekä metsä-, meri- ja järviluonto.”

Vaikka luonto on pääosin esillä aineistossa positiivisessa sävyssä, osassa vastauksia viitattiin myös luonnon synkempiin ja pelottavampiin puoliin. Näin esimerkiksi kommentissa, jossa kuvassa esiintyvä valoilmiö (kuva 2, *Guardian of Nature*) herätti katsojassa miellelyhtymän suohon hukkumisesta: ”tää on niin kuin se mitä suolla on, kun sieltä nousee niitä kaasuja [tutkija: virvatulet]. Joo, joku kutsuu ikään kuin siihen suohon” (vrt Laurén 2006). Toinen katsoja pohti saman kuvan äärellä, kuinka metsässä tulee herkästi tunne, ettei siellä ole yksin, ja tässäkin voisi olla kyseessä ”metsänpeiton alku”.

Kuva 2: *Guardian of Nature* (2024). © Hanne Kiiveri.

Suon ohella sinänsä kutsuvat kesäiset luonnonvedetkin, joiden esiintymistä kuvissa muuten ihasteltiin, saattoivat jollekin näyttäytyä vaarallisina: ”Näissä joissain kun näkyy ikään kuin heijastuksen kautta vedenalainen maailma. Siinä voi olla jotain synkkää ja uhkaavaa, kuin oltaisiin hukkumassa.” Kommentit kuvaavat osaltaan myös kansanperinteen monitasoiseen luontosuhteeseen liittyvää ajatusta, että kaikessa kauneudessaankin luonto on ihmiselle myös arvaamaton – ja voi heijastella ihmisen oman mielen tummia kerroksia (esim. Tarkka 2014; Pulkkinen 2014).

Ketä tai mitä pitää lohduttaa tai suojella?

Vaikka luontoa pääosin käsiteltiin tärkeänä voimavarana ja turvapaikkana ihmisille, toisaalta luonto nähtiin myös suojelun kohteena ja suojelua kaipaavana. Joissain kommentteissa kehitettiin pohdintoja kokonaisvaltaisesta, vastavuoroisesta sekä aistimellisesta, tunnepitoisesta ja terapeuttisesta suhteesta luonnon ja ihmisen välillä (vrt. Koivisto ja Grassini 2022). Kuvat saattoivat herättää vahvoja ja joskus kipeitäkin omakohtaisia muistoja. Luonnon kokonaisuuteen sisällytettiin myös erilaisia toisenlaisia olentoja, joiden asema ja kohtelu herättivät eettistä pohdintaa. Enkelillä nähtiin tässä kokonaisuudessa oma roolinsa ja paikkansa sekä uskonnollisen perinteen mukaisena suojelijana että uudella tavalla tulkittuna toimijana; joskus myös itse enkeli asettui kommentoinnin tuottamassa tulkinnassa suojelun kohteeksi.

Luonnon koettiin tuovan rauhaa, voimaa ja suojelua ihmisille: erään vastaajan sanoin, ”kun olet luonnossa, kaikki on hyvin”. Toisissa kommenteissa korostui kuvien virittämä ruumiillinen ja moniaistimellinen mielikuva: ”ihana vihreä paikka, haluaisin mennä tänne” tai ”tähän haluaisin mennä makaamaan, tuonne vihreän keskelle”. Taidevalokuvan tarjoama visuaalinen elämys voikin assosiatiivisesti herättää myös muita tärkeitä luontoon kytkeytyviä aistikokemuksia, kuten vastaajalla, jolle kuvista ”tuli mieleen puhdas metsän tuoksu” (vrt. Kaukio 2014).

Luontoa turvallisuuden ja mielenrauhan tuojana sekä luonnossa rauhoittumista ja meditoimista ovat hiljattain tutkineet esimerkiksi Heidi Henriikka Mäkelä ja kumppanit (2024). Omassa aineistossammekin vastaajat kertoivat eri tavoin itselleen syvästi tärkeistä luonnossa olemisen tavoista, jotka liittyivät sekä rauhoittumiseen että vaikeiden tunteiden käsittelyyn. Esimerkiksi maahanmuuttajanaisten ryhmässä luonto saattoi samanaikaisesti nostaa pintaan sekä lohduttavia että nostalgisia ja surumielisiä muistoja taaksejääneen kotimaan ajalta: ”Meillä oli puutarha, paljon puita, kaunis - - katson tätä ja ajattelen äitiä”. Eräs ryhmän osallistuja kertoi meditoinnista luontoon liittyvien ajatusten avulla seuraavasti: ”Mielen ruuhkaa kun on, kuvittelen, että olen veden sisällä. Aurinko paistaa, hengitän syvältä, opin, että rauhoitan itseni. Kuvittelen, että vesi ja auringonvalo, hengitysharjoitus, ja viisi minuuttia, se rauhoittaa minua”. Luonto voi myös rauhoittaa mieltä elämän suurissa menetyksissä: ”Sen jälkeen kun tytär kuoli, menin aina metsään ja istuin siellä; aina menen yksin, istun siellä ja kävelen. Sen jälkeen rauhoitun ja menen kotiin”.

Eläinaiheisten teosten kohdalla (kuva 3, *Guardian of the Fox* ja kuva 4, *Rottien suojeluspyhimys*) kuvissa esiintyvät kettu ja rotta herättivät pohdintaa siitä, mikä kaikki luonnossa ansaitsee arvon ja suojelua: ”Kettu ja enkelinsiivet. On ihana ajatus, että enkelit suojelevat myös luontoa ja eläimiä”. Vaikka jotkut katsojat kavahtivat kuvaa rotasta (tai hiirestä, kuten se joskus nähtiin), taiteilijan valintaa ottaa se kuvaan tulkittiin myös siten, että ihan kaikki luonnossa voisi olla suojelemisen arvoista: ”Jos toi on hiiri, niin enkelit suojelee kaikkia, sekä ihmisiä että eläimiä”.

Kuva 3: *Guardian of the Fox* (2024). © Hanne Kiiveri.

Kommentit saattoivat myös kuvata katsojien henkilökohtaista eläinsuhdetta. Yksi katsoi kuvaa rotasta enkelin olkapäällä mielessään oman perheen edesmennyt lemmikki: ”Nyt se on turvassa enkelin siivessä – mulle tulee mieleen mun vanha rotta, enkeli suojelee sitä”. Tähän rinnastuu toisen katsojan katsomishetkellä vielä aivan tuore kokemus omassa perhepiirissä: ”Juuri viime viikolla jouduttiin lopettamaan tyttären hamsteri ja se oli hirveän surullista”. Eläimet ovat joissain valokuvien virittämissä kommenteissa löytäneet sijan sekä osana perhettä että suojeltavaa ja arvokasta luonnon ja elämän kokonaisuutta. Joskus puheessa rakentui katsomistilanteessa spontaanisti artikuloituja omakohtaisia eläineettisiä kannanottoja, jollaisia aiempi uskontotieteellinen tutkimuskin on nostanut esille (ks. Hannola 2024): ”Hiirulainen siiven päällä, hiirikin saa suojaa, hyvä, kaikki saa Jumalalta suojaa. Olen niin eläinrakas, että se menee ihan yli [tutkija: mitä tarkoitat, että menee yli?] En turkistarhaustakaan hyväksy ollenkaan, enkä lihansyöntiä, siis lihansyöntiä itselle, toisille kyllä”.

Kuva 4: *Rottien suojeluspyhimys* (2024). © Hanne Kiiveri.

Aineistossa piirtyy ajatus, että enkelit voivat suojella paitsi ihmistä, myös luontoa: ”Tykkäsin pisaroista ja lasin ja veden pinnoista; niistä välittyi ikään kuin veden energia, tai enkeli on sellainen veden suojelija”. Joskus kuvien enkeleiden nähtiin suoraan kertovan luonnon suojelemisen tarpeesta: ”Puuta halaava enkeli puhutteli erityisesti, koska me ihmiset kohtelemme luontoa niin äärimmäisen surullisella tavalla: riistäen, tuhoten ja ylemmyyden tunteella”. Sama ajatus heijastui myös erään Helsingissä vierailevan matkailijan kommentissa: ”I love this because the angel is loving and protecting the tree; angels are always trying to protect the environment from harmful things”.

Paitsi että luonto suojaa ja suojelee, sen myös nähtiin vaativan suojelua itselleen. Joissain ihmistä, eläimiä ja luontoa suojelevan enkelin ohella kommenteissa kysyttiin, eivätkö enkelit itsekin joskus tarvitse tukea ja suojelua. Puuta halaavan enkelihahmon nähtiin muun muassa rentoutuvan luonnon keskellä ("Saa ihan vain olla - - enkelit hakee voimaa luonnosta"), kun taas toisessa kuvassa, jossa enkeli nojaa päätään puuhun (kuva 5, *Haavoittunut, II*), enkeli miellettiin suojelustehtävänsä uuvuttamaksi: "Niistä kuvista missä oli paljon luontoa tuli mieleen, että voisiko enkelit suojella myös luontoa? Toisaalta kun se enkeli oli siinä yhdessä kuvassa niin väsyneen oloinen, niin viittaako se siihen, miten raskas työ niillä on?" Enkeli ja luonto esiintyivätkin aineistossamme vuorotellen suojelijoina tai suojelun kohteena. Näin perinteisen suojelusenkelin rinnalle hahmottuu mielikuva, jossa luonto itsessään olisikin jotain suurempaa ja vahvempaa kuin Jumalan lähettämä enkeli, joka saattoi väsyä tehtävänsä raskaan painon alla.

Kuva 5: *Haavoittunut, II* (2024). © Hanne Kiiveri.

Luonnon kiertokulku ja ihmisenjälkeinen luonto

Yksi paljon katsojien huomiota kerännyt valokuva on nimeltään *Kuoleman puutarha* (kuva 6) ja keskitymme tässä analyysiosiossa erittelemään sen saamia kommentteja. Kuvassa kaksi pääkallonaamioista valkoisiin vaatteisiin pukeutunutta siivekstä hahmoa kastelee rehevää puutarhaa värikkäillä kastelukannuilla. Kuvaaan liittyen tuotiin erityisen paljon esille sitä, millä tavoin kuolema on olennainen osa elämää ja luonnon syklistä kiertokulkua. Ajatus saattoi myös olla pinnalla katsojan senhetkisessä omakohtaisessa kokemuksessa – kuten esimerkiksi jos vastaaja oli juuri tulossa puutarhapalstaltaan: "Oli ihan ehkä suosikki, kun nyt on tosiaan syksy ja tulen palstalta ja ajattelin että on surullista, kun kaikki kohta kuolee, mutta tässä on samalla vihreää ja kevät, sillei on monenlaiset tunnelmat". Kuvan katsottiin tavoittavan jotain olennaista siitä, että kevät ja syksy olivat olemassa toisiaan vasten: "Tämä on todella hyvä, on tulevaa elämää [näyttää kasveja] ja sitten näitä kuolleita".

Kuva 6: *Kuoleman puutarha/Jardin de la mort* (2024). © Hanne Kiiveri.

Monet vastaajista tarttuivat tämänkin kuvan kohdalla ennen muuta konkreettisiin luontoelementteihin: "Puutarha on vähän villiintynyt, malvat nousee" tai "oletan että on syksy, vaikka vielä on kukkia. Odotetaanko syksyä ja että kaikki kuihtuu? Vai voidaanko kasvit kompostoida, että tulee uutta kasvuvoimaa?" Joissain kommentteissa, joita kuultiin etenkin kirkon ja seurakuntien tiloissa järjestetyissä näyttelyissä ja työpajakeskusteluissa, viitattiin Raamattuun ja sen luontovertauksiin, jotka toimivat tulkinnallisina resursseina kuvaa katsottaessa: "Tulee mieleen Raamatun lause, joka menee jotenkin niin, että 'katsokaa kedon kukkia ja lintuja; kedon kukat loistavat upeampina kuin Salomo', tai jotenkin niin, [että] 'kaikki saavat sateen aikaan'". Muutamissa tapauksissa tämän kuvan herättämässä kommentteissa näkyi myös etenkin osalle vanhemmista suomalaisista kristinuskosta tuttu niin kutsuttu tilanhoitajan etiikka, jonka mukaan Jumala on antanut ihmisille tehtäväksi huolehtia maasta ja luonnosta (ks. esim. Pihkala 2025). Sananmukaisesti Raamatun luomiskertomus on esillä tulkinnan kulttuurisena apuvälineenä seuraavassa kommentissa, missä ajatus luonnosta huolehtimisesta tuo mukaan edesmenneet sukupolvet ja niiden maanviljelijät sekä heijastelee perinteistä ajatusta "maanviljelijöiden uskonnosta" (Vesala 2004): "Tulee mieleen Raamatusta se 'viljele, varjele luontoa', ovatko nuo ehkä entisiä viljelijöitä, jotka nyt kuolleina suojelevat maata?" Kuvan luurangot voitiin myös nähdä sieluina tai vanhana vainajapariskuntana, jotka jollain tavoin edelleen voisivat pitää huolta luonnosta kuoleman rajan takaa: "Ehkä Erkki ja Lyyti ovat palanneet tuonpuoleisesta hoitamaan villiintynyttä siirtolapuutarhaa". Samansuuntainen ajatus toistui myös toisessa kommentissa: "Sielu on jäänyt puutarhaan ylläpitämään sitä, vaikka se on rehevöitynyt ovat silti ylläpitämässä sitä paikassa, johon ovat antaneet niin paljon rakkautta".

Monet katsojat suhtautuivat positiivisesti siihen, että *Kuoleman puutarha* -kuvassa ei näy varsinaisia ihmishahmoja. Puutarhan kastelijat saatettiin tulkita enkeleiksi, jotka jatkavat ihmisten työtä ja "ovat jääneet hoivaamaan luontoa ihmisen jälkeen", ilman, että tulkintaan ihmisen jälkeisyydestä olisi liittynyt enempää pohdintaa siitä, mihin ihmiset ovat joutuneet tai poistuneet.

Elämän, kuoleman ja luonnon rinnakkaisuus ja kiertokulku koettiin teoksessa itsessään puhuttelevana, kuten esimerkiksi eräs Tuomiokirkon Kryptan näyttelyssä vierailut matkailija totesi: ”The angels with skulls for heads were also interesting – there is juxtaposition between imagery that is evocative of death (skulls) with ones representing life and vitality (the lush garden, watering the plants, the glow of sunlight)”. Samansuuntainen suomenkielinen kommentti kehittelee niin ikään ajatusta siitä, että kuolema voi toimia elämän tukena ja luonnon ravitsijana: ”Ihan mykistävä, noi on luurankoja, ei mitkään enkelit ole ton näköisiä; ne kastelee, hoitaa puutarhaa, jännä, että kuolemanenkelit tuokin elämää”.

Siinä missä edellä siteeratuissa kommentteissa toistuu ajatus jopa kuoleman rajan taakse ulottuvasta huolenpidosta luontoa (tai ainakin omaa puutarhaa) kohtaan, *Kuoleman puutarha* -teoksessa nähtiin luonnon suojelun ohella toisaalta myös luonnon tuhoamista. Esille tuotiin muun muassa ajatus, että ihmiset heräävät kovin myöhään, ehkä vasta kuoltuaan, ymmärtämään luonnon arvon: ”Nää on herännyt toisesta maailmasta, eivät ole tienneet aikaisemmin miten tärkeä luonto on, nyt kastelee kukkia”. Pääkallopäiset enkelihahmot herättivät lisäksi pohdintoja siitä, ”mitä pahaa luonnolle on tehty, [kun se] on muuttanut ne tollasiksi kuolleen näköisiksi” sekä olivatko ”luonnon myrkyt” muuttaneet enkelit luurankomaisiksi, vai olivatko pahantahtoiset luurangot kenties itse naamioituneet enkeleiksi myrkyttääkseen puutarhan. Teoksen kommentoinnissa hahmottuu toisaalta myös ympäristökriiseihin ja vaihtuviin ekologiin kausiin liittyvä ajatus, jossa luonto on jatkuvassa muutoksen tilassa: ”Sahara on aikanaan ollut merenpohjaa ja sittemmin autiomaata, pääkalloenkelit kuvastavat jotain, mikä nyt on kastelemassa autiomaata kukoistavaksi”.

Monissa *Kuoleman puutarhaan* liitetyissä kommentteissa ja tulkinnoissa esiintyy tasapainon hakemista luonnon tuhoutumisen pelon ja suojelemisen mahdollisuuden välillä. Samansuuntaista tuhon ja toivon välillä tasapainottelevaa kuvittelua löysivät myös taiteen kanssa yhteistyötä tekevät *Luontosuhteen luonto* -teoksen kirjoittajat (esim. Björklund ym. 2022b; Hiltunen ja Rainio 2022). Tätä ajatusta saatettiin muun muassa tukea tutulla kulttuurisella mielikuvalla maasta loputtoman anteliaana ja epäitsekäänä äitinä, joka kaikesta huolimatta jaksaa hoivata: ”Kuvassa on suunnattomasti toivoa kaiken jatkumisesta, toivo, että maaäiti hoitaa vaikka mitä tapahtuisi, ympäristön vehreys, figuurit ovat olleet ja menneet, mutta henkimaailma työstää äitimaan toiveikkuutta, ihana maa”.

Teoksessa nähtiin myös kuoleman äärellä vaikuttavaa ja kohottavaa estetiikkaa, joka toimii vahvojen kontrastien voimalla: ”Valtavan lohduttava ja kaunis kuva kuolemasta, hieno kontrasti, kaikistahan meistä tulee luurankoja, mutta sitten on noi ihanat kukat.” Moni katsoja tunnisti kuvan viittaavan Hugo Simbergin tunnettuun ja rakastettuun teokseen *Kuoleman puutarha* (1896). Tämä samankaltaisuus oli joillekin häiritsevä, mutta toisille pikemmin ilahduttava. Yhtäältä kaltaisuutta saatettiin pohtia varauksellisesti: ”Ensin yllätyin iloisesti Simbergin maalauksesta idean saaneesta taulusta, jossa kukkia kasteleva kuolema oli muutettu valoisammaksi kuvastoksi. Mutta sitten alkoi vähän ärsyttää. Simbergin maalaus on niin kertakaikkisen ikoninen ja puhutteleva kaikessa synkeydessään, että tarvitsiko sitä nyt sitten vielä valkopestä?” Toinen katsoja puolestaan sai lisäarvoa kuvien rinnastuksesta: ”Nämä oli positiivinen yllätys, Ateneumissahan on se Simberg, mutta tämä on positiivisempi; hauska näkemys siitä, että noinkin voidaan asioita kuvata”.

Kuoleman puutarha -teoksen tulkinnoissa monet katsojista olivat avoimia luonnon, elämän ja kuoleman kiertokulun kuvauksissa myös uudenslaisille, yllättäville ja keventäville, humoristisillekin ratkaisuille. Simbergiin verrattuna taiteilijan toteutuksen katsottiin nostavan keskiöön

luonnon ennemmin kuin kuoleman. Kommenteissa ei painottunut pessimismi ja dystopia vaan toivo – myös silloin kun teoksessa nähtiin ihmisen jälkeinen luonto: ”Vihdoin kaikki on kuollut ja maailma saa rehottaa puutarhamaisesti, pahiksista on tullut hyviksiä, koska maailma saa elää”. Tästä näkökulmasta transsendentti luonto ei ole vain vapautunut ihmisen hallinnasta, käytöstä ja kontrollista, vaan mahdollisesti irrottautunut jopa kokonaan ihmisperspektiivin ulkopuolelle.

Enkelit ja luontohenkisyys

Silloin kun kommentit käsittelivät luontoa selvemmin suhteessa enkeliäiheeseen, kuvien hahmot nähtiin usein ennemmin luonnonhenkinä kuin kristillisinä hahmoina tai symboleina. Näiltä osin aineiston enkelikäsitys näyttäisi laajenevan perinteisen kristillisestä ja luterilaisille tutusta suojelusenkelistä kohti muista katsomusperinteistä kumpuavia tai niistä tukea saavia tulkintoja. Kommentissa saatettiin sanoa esimerkiksi, että ”enkeli näyttäytyy useammassa teoksessa metsän henkenä” tai todeta, että ”tämä on sellainen luonnon henki tai keijukainen”. Joskus katsoja saattoi kertoa kuvassa näkemänsä luonnonhengen melko suoraan heijastavan omaa luontosuhdettaan: ”Tämä on sellainen metsänhaltija, proosallinen ja suojeleva hahmo; siinä on iso puu jonka keskellä on reikiä. Minulla on puu, jota halaan aina kun kuljen siitä ohi, minulla on siihen ihan sama ote kuin tässä kuvassa”. Tässä puu on jotain itseä suurempaa mutta samalla kovin maanläheistä ja tämänpuoleista.

Kuvien hahmot saatettiin nähdä enkeleinä, mutta kuitenkin todeten, etteivät ne olleet vain kristinuskon symboleita: ”Noi on luonnon enkeleitä, tässä on sellainen laajempi henkisyys”. Yhden katsojan kuvien luontotematikka sai puolestaan pohtimaan, ”onko tämä [luonto] omin ympäristö enkelille”. Osalle katsojista tämä luontohenkisyyden tulo kristinuskon rinnalle ja jopa sen ohi näytti olevan luontevaa ja tervetullutta, joskin toiset saattoivat tätä myös vierastaa. Kyse on katsomuksellisesta siirtymästä, jossa ”henkiseksi eikä uskonnolliseksi” identifioituvat yksilöt saattavat nostaa luonnon ohi uskonnollisessa mielessä ylikuonnollisen tai tuonpuoleisen (ks. esim. Taylor 2011; Harvey 2016; Ketola 2025). Luontoa voitiin myös arvottaa itselle tärkeän tai kiinnostavan perinteen tai katsomuksen kautta, kuten seuraavassa kommentissa kuvaan *Guardian of Nature*: ”Rakastan tätä vihreää väriä, tää on niin pakanallinen - - vaikea sanoa onko toi kevään hengetär tai maahinen tai metsän henki valoksi hajonneena. Tuottaa hyviä fiiliksiä, lähimetsä kun on kaupunki taustalla”. Kiinnostavasti kommentti tuo tulkintaan mukaan ”pakanallisuuden”, mutta jättää kuitenkin auki sen, millaisesta pakanallisesta katsomuksesta tai luonnonhengestä tarkemmin ottaen olisi kyse.

Viitteitä uusanimistiseen ajatteluun liittyvästä ei-dualistisesta luontosuhteesta näkyi muun muassa kommenteissa, joissa painotettiin yhtä lailla vuorovaikutusta ja ekologisuuutta kuin henkiskoa (ks. esim. Taylor 2011; Harvey 2016). Tällöin enkelitkin voitiin sulauttaa elävän luonnon kokonaisuuteen, yhdeksi sen monista elementeistä: ”Sellainen animistinen tunnelma, että luonto on elävä ja enkelitkin sulautuvat osaksi sitä”. Seuraava kommentti tulkitsee kuvaa *Guardian of Nature* ja niin ikään reflektoi omalla tavallaan animismin, eläinhahmoisuuden ja ihmisenjälkeisyyden ideoita kytkien ne myös populaarikulttuuriin, josta on tullut näkyvä ylikuonnollisen tai tuonpuoleisuuden tematiikan kierrättäjä ja kehittäjä (esim. Toscano 2023): ”Tässä on nyt niitä valoelmiöitä, sellaista kun voi silmänurkasta havaita jonkin läsnäolon - - Isoin valomuodostelma on vähän kuin lintumainen, sekin on enkelikuvastoa, siivekäs olento. Kiinnostava kun joskus videoissa valot voidaan tulkita myös kummituksiksi; samat ilmiöt saa ajattelemaan jotain tuonmaallisuutta”.

Joskus kommenteissa kiistettiin ihmisen etuoikeutettu asema suhteessa transsendenttiin, mikä on ollut tavallinen käsitys esimerkiksi kristinuskossa. Sen sijaan voitiin jopa painottaa, että eläimet saattoivat olla avoimempia tuonpuoleisille asioille kuin ihmiset ja välittömämmin kosketuksessa siihen: ”Ihmiset ei näe enkeleitä, mutta kettu näkee; kertoo, että enkelit ei ole vain ihmisille”. Samansuuntaisia pohdintoja oli myös katsojalla, jonka mielestä rottaa kuvaava teos oli ”tosi oivaltava ja kaunis” juuri siitä syystä, että siinä ”laji, jota yleensä hyljeksitään” olikin otettu kuvaan yhdessä enkelin kanssa.

Valokuvia saatettiin kommentoida myös kokonaan mainitsematta ihmisiä, ihmisperspektiiviä saatikka yliluonnollista, eli täysin materialistisesti ja sekulaaristi. Näin esimerkiksi silloin, kun kuvaa, jossa kettu lähestyy maastossa näkyvää siipiparia, kommentoitiin luonnon kiertokulun kannalta ikään kuin enkelikin olisi ollut jonkinlainen eläin, kuin mikä hyvänsä lintu, joka voi joutua osaksi ravintoketjua: ”Tässä on kuollut enkeli, jonka kettu on löytänyt metsästä ja kettu on haaskalla; kuvaa luonnon kiertokulkua”. Tämänkaltaisesta posthumanistiseksi luonnehdittavasta näkökulmasta käsin eläimet voivat nousta pääosaan tavassa käsitellä luontoa, jossa luonnon tai elämän ainutkertaisuus muuttui kaikkienensa ”osaksi jotain” tarkemmin nimeämättömä: ”Mun mielestä se on ainakin kaunista, että elämä on hetkellistä ja että maatuu ja muuntuu osaksi jotain kuoleman jälkeen”. Elämälle annetaan arvo juuri siksi, että se on ainutkertaista ja muuntuvaa.

Häivähdysten ja materiaalsen transsendenssi

Edellä analysoiduissa kommenteissa luonto piiryy miltei aina jollain tavoin ihmisen ulkopuolisena, joko arkisena ja läheisenä tai kokonaisvaltaisemmin ihmistä suurempana – eli pienempänä tai suurempana transsendenssina. Tässä viimeisessä analyysiosuudessa kiinnitämme huomion siihen, millä tavalla epämääräisyyttä, tulkinnanvaraisuutta tai arvoituksellisuutta käsiteltiin sekä mielikuvitusta kiehtovana ja ihmistä ja ihmisperspektiiviä laajemman ja mielikuvitusta ruokkivan olemassaolon kehyksen ja toiseuden tunnuspiirteinä. Tällainen esitystapa saatettiin myös mieltää kaikkein sopivimmaksi tavaksi lähestyä enkeliäihettä ja sen edustamaa yliluonnollista. Esimerkiksi teoksia, joissa enkelihahmo (joskus myös kuvassa enkelin ohella näkyvä ihminen) heijastuu veden pinnasta tai piiryy sateisen ikkunallasin läpi, arvostettiin siitä syystä, että niissä enkelistä ei tehty tavanomaista selväpiirteistä kuvaa, vaan jossa se sulautuu osaksi luontoa ja/tai ihmisen mielikuvitusta: ”Noista tykkään, joissa on heijastus veden pinnasta, se tuntuu ikään kuin oikealta tavalta kuvata tätä aihetta” (kuva 7, *Underwater Sky*) tai ”tuossa sade pehmentää, antaa mielikuvitukselle tilaa” (kuva 8, *Guardian of Water, II*).

Kuva 7: *Underwater Sky* (2022). © Hanne Kiiveri.

Kuva 8: *Guardian of Water, II* (2022). © Hanne Kiiveri.

Katsojat saattoivat myös todeta, että useimmissa kuvissa esiintyvät enkelin siivet olivat aiheen esittämisen kannalta turhia ja häiritsivät oikeanlaisen tunnelman virittämisessä. Selkeästi erotuvien siipien läsnäolo kuvissa saattoi tuntua keinotekoiselta, jopa kuvassa *Spirit of Trees*, josta moni muuten kertoi pitävänsä: ”Noi siivet on päälleliimatut, tää on sellanen metsänhenki tai nymfi, henki joka tulee jostain suosta, mutta sitten siihen on laitettu noi siivet, tässä on mulle vähän liikaa.”

On mahdollista, että osalle katsojista siivet toimivat kuvissa liian ilmeisenä ja stereotyyppisenä viitteenä kristilliseen perinteeseen, ja siitä syystä niiden koettiin ohjaavan tai rajoittavan katsojan omaa tulkintaa. Muutamia vastaajia puhuttelikin enemmän juuri se, että siipiä ”ei alkuun hahmottanut” kuvasta lainkaan, tai että kuvan hahmo ”ikään kuin haluaa olla näkymätön ja sillä on läpinäkyvät siivet”. Toisaalta vastaaja saattoi pohtia myös, onko siipien motiivi edes kristillisessäkään kontekstissa aina tarpeellinen: ”Enkeliys on näissä ilmaistu ulkoisesti siivillä, mutta onko kaikilla enkeleillä siivet? Tai voiko ne olla rikki?”

Kysyttäessä ”Puhutteliko joku tai jotkut kuvista sinua erityisesti ja mistä syistä?” vastauksissa toistuivat erityisesti kuvat, joissa voitiin nähdä enkelihahmon yhdistyvän tai sulautuvan luontoon. Usein luontoa itsessään sekä erilaisten luonnonelementtien kautta nähtyjä ja tuotettuja heijastuksia ja välähdyksiä saatettiin myös luonnehtia käyttämällä sanaa pyhä. Kun joku yksinkertaisesti sanoi, että ”luonto on pyhin asia mitä on” tarkoittaen sillä jotain kaikkein tärkeimmäksi arvostettua, toinen yhdisti pyhyyteen nimenomaisesti ajatuksen arvoituksellisuudesta ja jostain ihmistä suuremmasta: ”[Tässä] on kuin jotain jumalallisia tai pyhiä valoheijastuksia ilmassa, tästä tykkään. Olen saanut ihan ateistisen kasvatuksen enkä tiedä juuri mitään enkeleistä, mutta tässä on jotain pyhää”.

Spirit of Trees sekä *Guardian of Nature* -teoksia pidettiin puhuttelevina, koska niissä ”enkeli sulautuu luontoon” ja erityislaatuinen tunnelma oli tavoitettu erityisillä visuaalisilla elementeillä: ”se [puhutteli], jossa auringon valo siivilöityy vihreiden lehtien läpi; alhaalla enkeli ja keskellä hieno valoilmio, joka tuntuu pyhältä”. Pyhän määre liitettiin kuvista välittyvään valvetajunnan ylittävään tunnelmaan myös muilla tavoin: ”Luonnosta tulee sellainen pyhä ja unenomainen fiilis, se on varmaan toi värähtely” tai ”näissä toistuu vesi paljon elementtinä, onko sillä haettu utuisuutta; vesi on pyhä elementti”. Pyhä-määreen toistuminen kommentoissa kertoo, kuinka se yhtäältä koetaan toimivaksi ilmaisuksi jollekin tärkeälle, ainutkertaiselle ja kyseenalaistamattomalle, mutta voi toisaalta myös viitata arvoituksellisuuteen ja suuruuteen sekä erityiseen tunteeseen eli affektiiviseen moodiin – siihen, että jonkin sellaisen koskettamaksi, joka jää joltain osin selittämättömäksi ja ihmisen itsensä ulkopuoliseksi.¹²

Vaikka vastaavanlaisia kommentteja löytyy koko aineistosta, ne korostuivat opiskelijavastauksilla eli nuorilla aikuisilla. Juuri he myös arvottivat usein positiivisesti sellaisia kuvia, joissa ei näkynyt ihmishahmoista enkeliä, vaan tulkinnanvaraisuutta, epämääräisyyttä ja arvoituksellisuutta: ”Se [*Golden Glow*] missä oli puunjuuret ja kimaltava viitta, missä oli luontoa ja vedenpinta - - niissä ei sillei näy kasvoja ja voisin vastata, että niissä on enemmän joku sellainen häivähdys, mikä tuntuu aidommalta”.

¹² Vesala (2004) kutsuu – Roy Rappaportia tulkiten – pyhän kahta merkitysulottuvutta pyhittämiseksi ja pyhästymiseksi.

Kuva 9: *Golden Glow* (2024). © Hanne Kiiveri.

Epämääräisyyttä arvostavat kommentit pukevat sanoiksi yksilölliseen aikaamme sekä tasa-arvon eetokseen sopivan ajatuksen, että luonnossa kukin voi nähdä omanlaisiaan asioita ja että juuri tämä olisi autenttista. Ajatuksessa saattaa samalla heijastua jotain perinteisen kansanuskon, mieluummin kuin kristinuskon kaltaista (ks. esim. Ilomäki 2014; Pulkkinen 2014; Tarkka 2014): ”Kun viettää aikaa metsässä, tulee fiilis, että menikö siellä joku; jos itse kävelisi metsässä, niin jos sä haluat nähdä tai uskot niihin henkiin, niin niitähän on joka paikassa, kuka tietää”. Vaikka moni katsoja, opiskelijat mukaan lukien, mainitsi tuntevansa suomalaisille tutun suojelusenkelin kuvan esimerkiksi isovanhempien kodista, voi kysyä, alkavatko etenkin nuoremmat sukupolvet etäännyä perinteisellä tavalla esitetyn kristillistaustaisen siivekkään, ihmis-hahmoisen ja tuonpuoleiseen viittaavan enkelin kulttuurisesta kuvastosta. Kommenteissa onkin nähtävissä yhtäältä luonnon itseisarvon korostusta ja toisaalta siirtymää yksilön omaa tulkinnanvapautta suosivaan suuntaan, mikä tukee uudemman uskontososiologian tuloksia.

Koontia ja pohdintaa

Luontosuhde on noussut monen tieteenalan tutkimuksen ja samalla kriittisen keskustelun kohteeksi kriisien täyttämässä ajassamme, kun luontoa ei enää pidetä itsestään selvänä ja sen haara ja uhanalaisuus koskettavat ihmisiä yhä suuremmin ja laajemmin. Kuten johdannossa käy

ilmi, tutkimuksessa on tämän ohella todettu, että luonto on monelle yksilölle tärkeä osa henkilökohtaista hyvinvointia. Uskonnon ja katsomusten tutkijat ovat nostaneet esiin luontosuhteen maailmankuvallisia kytkentöjä ja implikaatioita. He ovat myös todenneet, että etenkin monille uskonnottomille nykyihmisille luonnosta voi olla muodostumassa perinteisten institutionaalisten uskontojen yliluonnollista, pyhää tai transsendenssia korvaava elämälle merkitystä tuottava kehys. (Esim. Heelas 2008; Taylor 2011; Harvey 2016; Pessi ym. 2018; Thjurfjell ym. 2019; Ketola 2025.)

Kuvallista virikemenetelmää soveltava tutkimuksemme tarkasteli luontosuhdetta kulttuurisen mielikuvituksen näkökulmasta, ja kysyi, millaista merkityksenantoa kohdistuu luonnon, ihmisen ja enkelin välisiin suhteisiin taideyleisöjen kommentoinnissa. Ohjenuoranamme oli uskontotieteilijä Daria Pezzoli-Olgiatin (2015a) ajatus, jonka mukaan kulttuurinen imaginaari eli mielikuviutus ja kuvittelu on tärkeä näkökulma halutessamme ymmärtää uskonnon ja katsomusten mukanaoloa modernissa, monikulttuurisessa ja monimediaisessa maailmassa. Kulttuurinen imaginaari ohjaa huomion kuviin ja niiden eri medioissa kuljettamiin merkityksiin sekä mielikuviin, myytteihin, tarinoihin, metaforiin ja tulkintarepertuaareihin, joita kulkee yksilöiden mielissä ja joilla on myös laajempi kollektiivinen kulttuurinen kaikupohja.

Virikeaineistoksi tuotetut projektimme taiteilijan Hanne Kiiverin enkeli aiheiset taidevalokuvat sijoittuivat erilaisiin luontoympäristöihin (erityisesti metsään ja veden äärelle) ja tuottivat tutkimukseen osallistuvien katsojien parissa suuren määrän puhetta luonnosta, ihmisestä ja enkelistä sekä näiden suhteesta. Luontoon kohdistuvan kommentoinnin määrä kertoi sekä siitä, että katsojien oli helppo tarttua kuvien runsaaseen luontoaiheeseen, että siitä, että juuri luonto herätti heissä niin paljon ajatuksia, mielikuvia, muistoja ja tunteita. Luontoteema saattoi viedä katsojan koko huomion siten, ettei kuvissa olevaa enkelin hahmoa välttämättä edes tuotu esille. (Se tarjosi myös mahdollisuuden väistää enkeli aihe.) Luontoa käsiteltiin usein läheisenä ja arkisena asiana tai jonain sellaisena yksityiskohtana, joka jollain tavoin kuului katsojan jokapäiväiseen elämään, ja jonka pariin tämä saattoi hakeutua konkreettisesti tai omassa mielessään hakemaan lohtua tai rauhoittumista.

Kommenttien analyysi osoitti myös sen, että luonto voi hahmottaa suhteessa ihmiseen ja enkelin hahmoon (ja sen myötä uskonnollisessa mielessä yliluonnolliseen) eri tavoin. Kuvien enkelien nähtiin suojelevan ihmisen ohella myös uhan alla olevaa luontoa, mutta joskus päin vastoin luonnon katsottiin tarjoavan suojaa eksyneille tai väsyneille enkeleille. Perinteinen siivikkä ja ihmishahmoinen enkeli saatettiin nähdä luonnon suojelueläkinä tai -henkenä mutta vaihtoehtoisesti myös täysin riittämättömänä symbolina kriisiytyneen aikamme erilaisten vaatimusten edessä. Toisaalta enkelihahmon saatettiin nähdä sulautuvan yhdeksi osaksi kaikenkattavaa elävää luontoa.

Luontoa käsiteltiin paljolti jonain ihmisen itsensä ulkopuolisena. Se oli jotain, jonka pariin ihminen saattoi mennä tai joka saattoi ottaa ihmisen sisäänsä. Transsendenssin käsitteen näkökulmasta katsottuna voimme hahmottaa taideyleisöiden kollektiivista mielikuvitusta artikuloivassa kommenttiaineistossamme monen kokoista transsendenssia: milloin pienempää, milloin suurempaa. Pienimmillään tuo tärkeä ihmisen itsensä ulkopuolinen oli esimerkiksi mielessä välähtävä kuva omasta rakkaasta lemmikistä, yksittäisestä puusta, puutarhapalstasta, mökkirannasta tai muusta mielipaikasta. Suurimmillaan se rakentui kokonaisvaltaisella tavalla erityiseksi ja pyhäksi ympäristöksi.

Yksi vahvasti esille noussut teema oli luonnon, tai elämän ja kuoleman, kiertokulku. Teema ja siihen liittyvät tulkinnat nousivat esiin erityisen vahvasti *Kuoleman puutarha* -teoksen kohdalla, ja teemaa voitiin käsitellä niin perinteisen uskonnollisessa, jopa raamatullisessa, kuin väljemmissä henkisissä kehyksissä. Kiertokulun teemaa sai myös täysin maallisia ja materialistisia tulkintoja, joissa myös enkeli saatettiin nähdä ikään kuin vain yhdenlaisena eläimenä eli osana kuolevaa ja katoavaa ja juuri siksi arvokasta luontoa. Tässä tulkintahorisontissa mikään, ihmisetkään, ei jäänyt luonnosta ulkopuoliseksi. Myös kuolleet ihmiset ja enkelit olivat osa samaa kiertoa ja prosessia. Kuvan käsittelyyn kytkeytyi joskus ilmastonmuutokseen tai maailmanloppuun liittyviä synkkiä näkökulmia. *Kuoleman puutarha* -kommenteissa toisaalta tuotettiin post-humanistiseksi luonnehdittavissa oleva ja vapauttavassa sävyssä ilmaistu ajatus luonnosta, josta tuhoa tuottava ihminen olisi kokonaan kadonnut.

Kiinnostava analyysin tuottama havainto on se, että etenkin nuorten katsojien parissa korostui ajatus siitä, että kokemus ihmistä suuremmasta (transsendenssista tai pyhästä) edellyttäisi arvoituksellisuuden tai epämääräisyyden mukanaoloa. Suosittuja kuvia olivat sellaiset, joissa ei ollut nähtävissä selkeää enkelin hahmoa. Sen sijaan korostettiin erilaisia luonnossa tapahtuvia heijastuksia tai häivähdyksiä, jotka jättivät tilaa katsojan omille tunteille ja mielikuvitukselle. Tällaisten korostusten tulo osaksi kulttuurista mielikuvitusta viestii katsomuksellisesta muutoksesta, jossa tehdään irtiotta perinteisestä kristillisestä kuvastosta yksilöllisempien ja tilannekohtaisten, sekä usein vähän mystissävytteisten ja lumovoimaisten, tulkintojen suuntaan, jotka saatettiin myös yhdistää yliluonnollisia teemoja sisältävään populaarikulttuuriin. Samalla kuitenkin nuoretkin osallistujammekin hyvin tunnistivat perinteisen suojelusenkelin hahmon osana omaa perhe- ja kulttuurihistoriaansa. Perinteistä suojelusenkelin kuvaa saatettiin taivuttaa monenlaisiin uskonnollisen ja maallisen ääripäiden väliin mahtuviin tulkinnallisiin asentoihin ja varustaa hyvin erilaisilla arvolatauksilla, kun siitä puhuttiin suhteessa luontoon ja ympäristöön.

Metodologinen loppukommentti: Kulttuurisen mielikuvituksen käsite tarjosi antoisan ja uskonnosta väljemmän näkökulman ja tulkinnallisen välineen, kun tutkimme nykyajassa liikkuvia luontosuhteita sekä katsomuksellisia käsityksiä ja niiden erilaisia jatkumoa, muuntumia ja katkoksia. Kuvallinen virikemenetelmä tuotti tätä näkökulmaa ja tiedonintressiä palvelevaa vivahteikasta tilannekohtaista aineistoa – spontaania kuvien herättämää moniäänistä fragmentaarista puhetta – joka voi hyvin täydentää perinteisempiä kysely- ja haastatteluaineistoja. Kulttuurista imaginaaria ja kuvallista virikehaastattelua yhdistävä lähestymistapa voisi olla laajemminkin hyödyllinen tutkimuskäytäntö silloin, kun halutaan saada näkyviin monikulttuuriseen ja -arvoiseen aikaamme sisältyviä vain osin tiedostettuja kokemuksellisia ja kulttuurisia kuvastoja ja mielenmaisemia, jotka elävät rinnakkain ja ristikkäin ihmisten mielissä ja joissa yksityinen ja kollektiivinen keskustelevat ja kiistelevät.

Lähteet

Kenen enkelit? -hankkeen aineisto, kerätty 2024–2025. Aineisto hankkeen hallussa.

Kirjallisuus

Anttonen, Veikko

2014 Kotona maisemassa. Mytologian spatiaalinen rakentuminen. – Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) *Ympäristömytologia*, 74–88. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Ballew, Matthew T. & Allen M. Omoto

2018 Absorption: How Nature Experiences Promote Awe and Other Positive Emotions. *Ecopsychology* 10(1): 26–35.

<https://doi.org/10.1089/eco.2017.0044>

Björklund, Heidi, Kaisa Hiltunen, Jenna Purhonen, Minna Rainio, Nina Säaskilahti & Antti Vallius (toim.)

2022a *Luontosuhteiden luonto: Taiteentutkimuksen ja ekologian näkökulmia*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Björklund Heidi, Kaisa Hiltunen, Jenna Purhonen, Minna Rainio, Nina Säaskilahti & Antti Vallius

2022b Ristiriitainen luontosuhde. – Heidi Björklund, Kaisa Hiltunen, Jenna Purhonen, Minna Rainio, Nina Säaskilahti & Antti Vallius (toim.), *Luontosuhteiden luonto: Taiteentutkimuksen ja ekologian näkökulmia*, 9–36. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Björklund Heidi, Kaisa Hiltunen, Jenna Purhonen, Minna Rainio, Nina Säaskilahti & Antti Vallius

2022c Kysymyksiä luonnosta. – Heidi Björklund, Kaisa Hiltunen, Jenna Purhonen, Minna Rainio, Nina Säaskilahti & Antti Vallius (toim.), *Luontosuhteiden luonto: Taiteentutkimuksen ja ekologian näkökulmia*, 37–92. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Boyd, William, Scott Prudham & Rachel Schurman

2001 Industrial Dynamics and the Problem of Nature. *Society & Natural Resources* 14(7): 555–570.

<https://doi.org/10.1080/08941920120686>

Castoriadis, Cornelius

1994 Radical Imagination and the Social Institutive Imaginary. – Gillian Robinson & John Rundle (toim.) *Rethinking Imagination: Culture and Creativity* 136–154. London: Routledge.

Gardella, Peter

2007 *American Angels: Useful Spirits in the Material World*. Lawrence KS: University Press of Kansas.

Hannola, Terhi

2024 Merkitykselliset monilajiset suhteet. Etnografinen tutkimus maatala- ja tuotantoeläinten turvakodeissa. *Teologinen aikakauskirja* 129(4): 383–402.

<https://doi.org/10.62442/ta.143704>

Harvey, Graham

2016 If 'Spiritual but not Religious' People are not Religious what Difference do they Make? *Journal for the Study of Spirituality* 6:2, 128V141.

<https://doi.org/10.1080/20440243.2016.1235164>

Heelas, Paul

2008 *Spiritualities of Life: New Age Romanticism and Consumptive Capitalism*. Oxford: Blackwell.

Hiltunen; Kaisa & Minna Rainio

2022 Toivon ja tuhon näkymiä. Luontosuhde ja ympäristötietoisuus kolmen ekoelokuvan vastaanotossa. – Heidi Björklund, Kaisa Hiltunen, Jenna Purhonen, Minna Rainio, Nina Sääsilahti & Antti Vallius (toim.), *Luontosuhteiden luonto: Taiteentutkimuksen ja ekologian näkökulmia*, 93–135 Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Höpflinger, Anna Katharina

2015 Imagining a Nation. The Civil-religious Role of Female State Personifications. – Pezzoli-Olgiati, Daria (toim.) *Religion in Cultural Imaginary: Exploration in Visual and Material Practices*, 55–77. Baden-Baden: Nomos.

Ilomäki, Henni

2014 Loitsujen outo metsämaisema. – Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) *Ympäristömytologia*, 120–139. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Jarecka, Urszula

2025 Secular "Angels". Para-angelic Imagery in Popular Culture. *Religions* 2025(16).

<https://doi.org/10.3390/rel16030396>

Jenkins, Willis, Evan Berry & Luke Beck Greider

2018 Religion and Climate Change. *Annual Review of Environment and Resources* 43: 85–108.

<https://doi.org/10.1146/annurev-environ-102017-025855>

Kaukio, Virpi

2014 Tuoksussa ympäristön tarina. – Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) *Ympäristömytologia*, 202–218. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Knaus, Stefanie

2015 The Journey of a Symbol through Western Imaginaries. The Curious Case of the Apple. – Daria Pezzoli-Olgiati (toim.) *Religion in Cultural Imaginary: Exploration in Visual and Material Practices*, 279–302. Baden-Baden: Nomos.

Ketola, Kimmo

2025 Who are the 'Spiritual but not Religious'? – Peter P. Andersen & Peter Gundelach (toim.) *Complex Patterns of Religiosity in Nordic Countries. Changing Religiosities in the Nordic Countries*, 167–186. Leiden: Brill.

Ketola, Kimmo & Jussi Sohlberg

2024 Suomalaisten katsomusidentiteetit, jumalausko ja hartauselämän muodot. – Hanna Salomäki, Kimmo Ketola, Jyri Komulainen, Veli-Matti Salminen & Jussi Sohlberg (toim.) *Kirkko epävarmuuksien ajassa. Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2020–2023*, 66–97. Helsinki: Kirkon tutkimus ja koulutus.

Koivisto, Mika & Simone Grassini

2022 Mental Imagery of Nature Induces Positive Psychological Effects. *Current Psychology* 42: 30348–30363.

<https://doi.org/10.1007/s12144-022-04088-6>

Korpela, Kalevi, Terry Hartig, Florian Kaiser & Ulf Fuhrer

2001 Restorative Experience and Self-regulation in Favorite Places. *Environment and Behavior* 33(4): 572–589.

<https://doi.org/10.1177/00139160121973133>

Kotkavirta, Jussi

1996 Lukijalle. – Jussi Kotkavirta (toim.) *Luonnon luonto: Filosofia kirjoituksia luonnon käsitteestä ja kokemisesta*, 1–6. Jyväskylän yliopisto: SoPhi.

Latour, Bruno

2017 *Facing Gaia. Eight Lectures on the New Climate Regime*. Cambridge: Polity Press.

Laurén, Kirsi

2006 *Suo – sisulla ja sydämellä. Suomalaisten suokokemukset ja -kertomukset kulttuurisen luontosuhteen ilmentäjinä*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Luckmann, Thomas

1990 Shrinking Transcendence, Expanding Religion? *Sociological Analysis* 50(2): 127–138.

DOI: 10.2307/3710810

Milton, Kay

1999 Nature is Already Sacred. *Environmental Values* 8: 437–449.

DOI: 10.3197/096327199129341905

Mäkelä, Heidi Henriikka, Lotta Leiwo, Hannu Linkola & Jenni Rinne

2024 The Spiritual Forest: An Ethnographic Exploration of Finnish Forest Yoga and the Forest Landscape. *Landscape Research* 49(2): 163–175.

<https://doi.org/10.1080/01426397.2023.2268550>

Niska, Miira, Antero Olakivi & Kari Mikko Vesala

2018 Haastattelumenetelmän tulkinnat sosiaalitieteellisessä diskurssintutkimuksessa: esimerkkinä laadullisen asennetutkimuksen lähestymistapa. *AFinLA-teema* 11: 93–113.

DOI: 10.30660/afinla.69046

Ortiz-Nieminen, Oscar, Terhi Utrianen & Alexandra Bergholm

2025. Esoteric potentiality in creating and viewing angel-themed photographs. *Approaching Religion* 15(2): 190–207.

<https://doi.org/10.30664/ar.161713>

Pajari, Pia

2000 Tänään en ole syönyt vielä mitään: diskurssianalyysi nuorten naisten syömispuheesta. – Kari Mikko Vesala & Teemu Rantanen, (toim.) *Argumentaatio ja tulkinta: laadullisen asennetutkimuksen lähestymistapa*, 155–166. Helsinki: Gaudeamus.

Pesonen, Heikki & Timo Kallinen (toim.)

2025 *Henkipuita ja tilanhoitoa: Uskonnot ympäristökriisien aikakaudella*. Turku: Eetos.

Pesonen, Heikki & Terhi Utriainen

2014 Finnish Women Sacralizing Nature. – Terhi Utriainen & Päivi Salmesvuori (toim.) *Finnish Women Making Religion: Between Ancestors and Angels*, 198–215. New York: Palgrave Mcmillan.

Pesonen, Heikki

2004. *Vihertyvä kirkko: Suomen evankelisluterilainen kirkko ympäristötoimijana*. Helsinki: Suomen tiedeseura.

Pesonen, Heikki (toim.)

1999. *Uskonnon luonto: Ihmisen ja luonnon suhde uskonnollisessa ajattelussa*. Jyväskylä: Ateena.

Pessi, Anne Birgitta, Ville Pitkänen, Jussi Westinen & Henrietta Grönlund

2018 *Pyhyiden ytimessä: Tutkimus suomalaisten arvoista ja pyhyiden kokemisesta*. Helsinki: e2 tutkimus ja Suomen kulttuurirahasto.

Pezzoli-Olgiati, Daria

2015a *Religion in Cultural Imaginary: Exploration in Visual and Material Practices*. Baden-Baden: Nomos.

Pezzoli-Olgiati, Daria

2015b Imagining Religion in the Public Space. Religious References in Contemporary Art. – Daria Pezzoli-Olgiati (toim.) *Religion in Cultural Imaginary: Exploration in Visual and Material Practices*, 253–278. Baden-Baden: Nomos.

Pihkala, Panu

2025 Kristinusko. – Heikki Pesonen & Timo Kallinen (toim.) *Henkipuita ja tilanhoitoa: Uskonnot ympäristökriisien aikakaudella*, 108–131. Turku: Ethos.

Pulkkinen, Risto

2014 Kiehtova ja pelottava luonto suomensukuisessa perinteessä. – Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) *Ympäristömytologia*, 140–156. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Raatikainen, Kaisa J., Tupala, Anna-Kaisa Tupala, Riikka Niemelä, & Anna-Mari Laulumaa

2024 The Intricate Diversity of Human–Nature Relations: Evidence from Finland. *Ambio* 53(2): 181–200.

<https://doi.org/10.1007/s13280-023-01933-1>

Richard, Veronica M. & Maria K.E. Lahman

2014 Photo-elicitation: Reflexivity on Method, Analysis, and Graphic Portraits. *International Journal of Research & Method in Education* 38(1): 3–22.

<https://doi.org/10.1080/1743727X.2013.843073>

Salminen, Pihla

2018 *Mitä tutkitaan, kun tutkitaan luontosuhdetta? Käsitteellisen kehyksen rakentaminen ja systemoitu kirjallisuuskatsaus*. Pro gradu -tutkielma, Bio- ja ympäristötieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto.

Schutz, Alfred & Thomas Luckmann

1983. *The Structures of the Life-World*. Vol 2. Evanston: Northwestern University Press.

Sitra & Kantar TNS

2021 *Suomalaisten luontosuhteet*. Tutkimusraportti. [https://arkisto.sitra.fi/wp/wp-content/uploads/2021/12/suomalaisten luontosuhteet tutkimusraportti v2.pdf](https://arkisto.sitra.fi/wp/wp-content/uploads/2021/12/suomalaisten_luontosuhteet_tutkimusraportti_v2.pdf)

Snell, Tristan L. & Janette G. Simmonds

2012 “Being in that Environment Can be Very Therapeutic”: Spiritual Experiences in Nature. *Ecopsychology* 4(4): 326–335. <https://doi.org/10.1089/ECO.2012.0078>

Steel, Tytti, Timo Suutari & Merja Lähdesmäki

2023 Virikehaastattelu ja vuorovaikutus: Kontekstianalyttinen näkökulma ulkomaalaistaustaisten rekrytointia käsittelevään haastatteluaineistoon. *J@ rgonia*, 21(42): 271–292. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-202401291592>

Tarkka, Lotte

2014 Luonto, tuonpuoleinen ja resurssien rajat. Esimodernin ympäristösuhteen kysymyksiä Vienan Karjalassa. – Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) *Ympäristömytologia*, 34–58. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Taylor, Bron

2001 Earth and Nature-based Spirituality (Part I): From Deep Ecology to Radical Environmentalism. *Religion* 31(2): 175–193. <https://doi.org/10.1006/reli.2000.0256>

Taylor, Bron

2011 Gaian Earth Religion and the Modern God of Nature. *Phi Kappa Phi Forum* 12–15.

Thjurfell, David, Cecilie Rubow, Atko Rimmel, and Henrik Ohlsson

2019 The Relocation of Transcendence: Using Schutz to Conceptualize the Nature Experiences of Secular People. *Nature and Culture* 14(2): 190–214. <https://doi.org/10.3167/nc.2019.140205>

Thurfjell, David & Atko Rimmel

2023 ‘The Forest is My Church’: Christianity, Secularisation and Love of Nature in a Northern European Existential Field. *Religion*. <https://doi.org/10.1080/0048721X.2023.2234364>

Toscano, Margaret M.

2023 Varieties of Supernatural Depictions: Classics in Contemporary Media. *thersites* 17: 2–31. <https://doi.org/10.34679/thersites.vol17.249>

Törrönen, Jukka

2001 Haastattelemisen virikkeillä: virike johtolankana, pienoismaailmana ja/tai provosoijana. *Sociologia* 38(3): 205–217.

Utriainen Terhi

2015 Uskonto nykytaiteen kehyksessä: Aitouden ja pinnallisuuden jännite. – Riku Hämäläinen & Heikki Pesonen (toim.) *Kohtaamisia: Kirjoituksia uskonnosta, arjesta ja monikulttuurisuudesta*, 240–251. University of Helsinki, Study of Religions 16.

Utriainen, Terhi & Kari Mikko Vesala

2020 Maaseutukaupungin ihmeestä globaaliksi instituutioksi. Uskonnollisen kuvittelun rajapintoja ja toimijoita Lourdesin pyhiinvaelluskohteessa. – Aila Viholainen, Jaana Kouri & Tiina Mahlamäki (toim.) *Kuvittelu ja uskonto: Taustoja, tulkintoja ja sovelluksia*, 146–170. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Vassenden, Anders & Mette Anderson

2015 Religious Symbols on Rearview Mirrors: Displays of Faith or Hopes for Safe Travel? – Roman R. Williams (toim.) *Seeing Religion: Toward a Visual Sociology of Religion*, 85–102. London: Routledge.

Vesala, Kari Mikko

2004 Matkaeväitä ja asiankuuluvaa hartautta. Maanviljelijän uskonto. – Juha Nirkko & Kari Mikko Vesala (toim.) *Kirjoituksia maan sydämeltä: Tutkimusnäkökulmia maanviljelijöiden kilpakeruuaineistoon*, 133–161. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Williams, Kathryn & David Harvey

2001 Transcendent Experience in Forest Environments. *Journal of Environmental Psychology* 21: 249–260.

<https://doi.org/10.1006/jevp.2001.0204>

Williams, Roman (toim.)

2015a *Seeing Religion: Toward a Visual Sociology of Religion*. London: Routledge.

Williams, Roman

2015b Visual Sociology and the Sociology of Religion. – Roman R. Williams (toim.) *Seeing Religion: Toward a Visual Sociology of Religion*, 1–21. London: Routledge.

Ympäristöministeriö

2025. *Luontobarometri 2025*. <https://ym.emmi.fi/l/xgQhLFtkVNx7>

Terhi Utriainen on uskontotieteen professori Helsingin yliopistossa.

Alexandra Bergholm on uskontotieteen yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa.

Oscar Ortiz-Nieminen on uskontotieteen post doc -tutkija Helsingin yliopistossa.